

A MAI KATALÁN FILM

Autonóm kamerával Hispániában

LÉNÁRT ANDRÁS

**A TÖRTÉNELMI ÉS KULTURÁLIS INDÍTTATÁSÚ ÖNÁLLÓSODÁSI TÖREKVÉSEK HELYETT
A KATALÁN FILMMŰVÉSZET MINDEDDIG MÁSHOVÁ TETTE A HANGSÚLYT.**

Katalónia Spanyolország egyik legnagyobb autonóm közössége, ennek a kulturális és turisztikai vonatkozásai mellett persze történelmi és aktuális okai is vannak: az elmúlt években egyre aktívabb, a teljes függetlenséget zászlajára tűző independentista mozgalom üzenetei külföldre is eljutnak. (A cikk még hetekkel a referendum előtt készült. Lapzártakor épp az igenek győzelmével járó, a madridi kormány által törvénytelennek tartott népszavazás után járunk. – A szerk.) A régió az Ibériai-félsziget történetében számos alkalommal szolgált kulcsfontosságú események helyszínéül, a kiemelkedő katalán művészek és gondolkodók pedig jelentős szerepet tölthettek és töltenek be számos téren.

Az autonóm régiók, nemzetiségek és kism nemzetek számára a művészi önkifejezés a létezésükre vonatkozó tanúságtétel egyik legfontosabb eleme: nem csak azt akarják bizonyítani, hogy ők is önálló entitások, de azt is egyértelművé szeretnék tenni, hogy vannak egyéni, hangsúlyosan megjelenő jegyeik. Különösen fontos ez az 1975 után demokratikussá vált Spanyolországban. A harminchat évig fennálló Franco-diktatúra tiltott mindent, ami „más”, ami eltér a nemzetikatolikus centrális-kasztíliai hagyománytól. A politikai spektrum egyszereplőssé zsugorítása mellett a kism nemzetek kultúrája, tradíciói és nyelve is üldöztetés alatt állt, azok gyakorlása súlyos büntetést vont maga után; természetesen a földalatti mozgalmakban és zártkörű szervező-

désekben ápták a hagyományokat, hogy aztán a rezsim puhulásával bűvópatakként kezdjenek felszínre törni a regionális egyedi jellegek. A diktátor halála egyben új kezdetet jelentett az autonómiára törekvő területek számára, reményt és lehetőséget biztosítva arra, hogy elinduljanak a korlátozott önállóság (tehát autonómia, nem függetlenség) útján, amelyet a konszenzusok nyomán megszületett 1978-as alkotmány máig szavatol. Az más kérdés, hogy az önállóság mértéke és annak elfogadása változó. Bizonyos közösségek megelégednek azzal, amit a fennálló keretek nyújtanak (ilyen a spanyol *comunidadok* többsége), mások töreksenek a jogok kiszélesítésére, de csak módjával (mint Galícia), megint mások egyre elszántabbá válnak (lásd Katalónia elmúlt húsz évét), míg egyesek az erőszaktól sem riadtak vissza (a baszk helyzethez kapcsolódó terrorrevékenységek végére csak a közelmúltban sikerült pontot tenni).

A spanyol filmművészetben sok „elsőséget” mondhat magáénak Gaudí szülőföldje. Fructuós Gelabert szemléjében nem csak a katalán, de a spanyol filmművészet megalapítóját is tisztelik, nevéhez fűződik az első, cselekménnyel is rendelkező spanyol rövidfilm, valamint az első külföldre is eladott spanyol film elkészítése – ő és kortárs, a filmiparban egyértelműen úttörőnek tekinthető kollégái Barcelonában folytatták a tevékenységüket. A katalánok joggal tartják úgy, hogy alapvetően Katalónia a spanyol filmművé-

szet (egyik) bölcsője. A csecsemőkor után serdülővé is itt vált a spanyol filmipar: a korabeli kulturális életnek, a minden új iránt fogékonynak mutató katalán társadalomnak, valamint a technikai innovációknak és az előrelátó befektetőknek köszönhetően hamar Barcelona vált a spanyol filmipar központjává, Madrid minden szempontból a háttérben maradt egészen az első világháborúig.

Katalán filmművészetéről beszélni nem feltétlenül jelenti azt, hogy Spanyolország többi régiójától teljesen eltérő művekkel fogunk találkozni. Azt sem lehet egyértelműen kijelenteni, hogy mitől számít egy film katalánnak. A nyelv nem alapvető szempont: a legismertebb és legsikeresebb katalán munkák spanyol nyelven készülnek, így több esélyük van szélesebb közönséget elérni. Az alkotás finanszírozásában nagyobb részt vállaló produkciós cégek, vállalatok, a katalán önkormányzathoz kapcsolódó intézmények támogatásának mértéke, a stáb összetétele, esetleg a forgatás helyszínei tehetnek egy filmet katalánná, persze mindez százalékokban megadott előírások alapján. Többször képezte már vita tárgyát, hogy a Katalán Filmakadémia által minden évben Gaudí-díjjal honorált alkotások egyáltalán megérdemelten szerepeltek-e az adott kategóriában, vajon „eléggké katalánok-e”, miközben a szabályok egyértelműen meghatározzák a kritériumokat, meghagyva persze a szükséges kiskapukat.

A regionális és országos terjesztésen kívül a legtöbb katalán film nemzetközi forgalmazásra is aspirál, ezért a katalán mellett (vagy helyett) elsősorban spanyolul, néha franciául vagy angolul készülnek a művek. Egyik fő cél, hogy külföldi filmfesztiválokon is megjelenjenek. Nemzetközi sikert aratott a szintén katalán filmnek számító, de világsztárokat (Liam Neeson, Sigourney Weaver, Felicity Jones) felvonultató, angol és spanyol nyelven forgatott *Szólít a szörny* (Juan Antonio Bayona, 2016), valamint külföldi fesztiválsikereket ért el a francia nyelven készült *XIV. Lajos halála* (Albert Serra, 2016) is. Mindkettő koprodukciós alkotás. Előbbiről sokat hallhattunk és olvashattunk itthon ez év elején, utóbbi mű az ágyban fekvő, agonizáló Napkirály (Jean-Pierre Léaud lenyűgö-

ző alakításában) utolsó napjait mutatja be, melyek során a korlátlan hatalom és a tehetetlenség béklyói kerülnek szembe egymással. Bayona és Serra két világ találkozását hozzák elérhető közelségbe, míg előbbi a fantasztikumot vegyíti a való világgal, utóbbi az abszolút uralkodói sorson keresztül mutatja be, hogy a halandók mindannyian ugyanúgy végzik, társadalmi rangjuktól függetlenül.

A múlt és a jelen hiteles ábrázolását a spanyol filmművészet egyik elsődleges feladatának tekinti, így nem meglepő, hogy a közelmúlt és a történelmi emlékezet kérdései gyakran felbukkannak a hispán filmvásznakon. A katalánok is hozzáteszik a részüket a küldetéshez. Ebből a szempontból talán *A katalán álom* (Josep María Forn, 2015) a legfontosabb film, amely mostanában e régióban készült; Katalónia elmúlt százöt évét öleli fel Forn munkája, és nem titkolt célja, hogy támogatást nyújtson a függetlenedési törekvéseknek. Hibrid alkotásról van szó:

„Minden pofon után felkel a padlóról”

(Antonio Chavarrias: A kiválasztott - Alfonso Herrera)

újonnan forgatott jelenetek, archív felvételek, valamint a rendező korábbi történelmi filmjeiből vett részletek keverednek, mindegyik a katalán történelem egy kiemelkedő eseményét vagy személyét eleveníti fel. A régió sorsának alakulása demokratikus és diktatórikus periódusokban, a katalán nemzet szimbolikus alakjai és hősei, valamint az autonómiához vezető út állomásai adják a fő pontokat, és a néző akár önállóan is arra a következtetésre juthat, hogy innen már csak egy apró, ugyanakkor szükséges lépés lehetne a teljes függetlenség kivívása. A rendező azt is érzékeltetni kívánja, hogy a történelem ismétli önmagát, szinte minden probléma, ami ma a katalánokat sújtja (önrendelkezési viták, katalán politikusok harca, centrum és periféria viszonya), egyszer már megtörtént; a vívmányokat meg kell őrizni, a hibákat pedig nem szabad megismételni. A 87 éves rendező politikai kinyilatkoztatásnak és egyben filmművészeti végrendeletnek szánja a művét,

amelyet abban a reményben készített, hogy Spanyolország-szerte bemutatják azt, és mindenki ráébred Katalónia kiemelkedő szerepére.

A *kiválasztott* (Antonio Chavarrias, 2016) szintén történelmi munka, de nemzetközi vonatkozású: Ramón Mercader katalán kommunista alakját idézi meg, akinek jelentősége inkább a világtörténelem színpadán volt tetten érhető. Ő hajtotta végre az NKVD parancsát, és gyilkolta meg egy jégcsákánnyal Lev Trockijt Mexikóban 1940-ben. A mexikói koprodukcióban készült film a polgárháborús Barcelonában indít, ahol a szovjetek szervezik a főszereplőt. A katalán város a testvérgyilkos háború egyik legfontosabb színhelye volt, ahol a köztársasági-baloldali csapatok nem csak a felkelő nacionalisták, hanem egymás ellen is harcoltak (a legbrutálisabb barcelonai tisztogatások egyik irányítója a magyar Gerő Ernő volt). Miután kiemelik Mercadert a háború sújtotta országból, követjük a kiképzését a Szovjetunióban és Franciaországban. Párizsban beleszeret egy kommunista lányba,

akivel később Mexikóban találkozik ismét; ekkor a lány már Trockij személyi asszisztense, így a leendő merénylő számára kulcsszeméllé válik. Bár a történet végkicsengését jól ismerjük, a rendezőnek sikerül a klasszikus kémfilmek és thrillerek eszköztárának felhasználásával izgalmassá és feszültté tennie a hangulatot, elsősorban a főszereplőt játszó Alfonso Herrerának és a Trockijt alakító Henry Goodmannek (a Marvel-univerzum Dr. List karaktere) köszönhetően.

A jelen problémái is központi témául szolgálnak azon munkákban, ahol a rendező a szórakoztatás mellett a társadalmi felelősségvállalást is célul tűzi ki. A *Közle az otthonodhoz* (Eduard Cortés, 2016) a 2008-ban kirobbant pénzügyi válság egyik, Spanyolországban legszembetűnőbb hatására fűzi fel cselekményét: a tömeges kilakoltatások mindennapi jelenséggé váltak, amely ellen a társadalom polgári engedetlenség keretei között próbál fellépni. Cortés filmjében a női főszereplőt és családját otthona elhagyására kényszeríti a hatóság, drámáját pedig a bank tisztviselői és a kilakoltatást végző rendőrség szemszögéből is láthatjuk. A rendező e sokakat érintő, felkavaró események elmeséléséhez a musical műfaját választotta, de távolról sem hivalkodó és toladó zenés-táncos betétekre kell gondolnunk: minden dalnak és táncjelenetnek súlya van, szervesen illeszkednek a személyes (és társadalmi) tragédia egyes elemeinek kibontásához, a nézőt egyetlen zenei rész sem fogja jókedvre deríteni. A hétköznapi valóság másik oldalát mutatja be David Illundain filmje, a *B* (2015), amely rávilágít Spanyolország egy érdekes tulajdonságára: ebben az országban a korrupció az egyik legsúlyosabb bűn, akár hivatalban lévő politikusokat is bilincsen visznek el a pártközpontból vagy a minisztériumból, ellenzékit és kormánypártit egyaránt, ha az ügyészség ezt indokoltnak tartja. Luis Bárcenas (a vezetéknevére utal a film betűcíme), a kormányzó Néppárt pénztárnokának ügye áll a film középpontjában, akit 2013 nyarán hallgatott ki másodszer a bíróság, amely során beismerő vallomást tett, megcáfolva a saját korábbi állításait (hazugságait). Kizárólag a bírósági jegyzőkönyvek felhasználásával készült a forgatókönyv és az alapjául szolgáló színdarab is, a vádlott és

a bíró közötti párbeszéd adja a film fő vonalát, amely tapintható feszültséget eredményez a vásznon. Ennek nyomán sorozatban robbantak ki a korrupciós ügyek, más letartóztatások is történtek. Bár a jobboldali párt a következő választást is megnyerte, de Bárcenas ügye a mai napig a modern Spanyolország egyik legnagyobb visszhangot kiváltó botrányának számít.

Más típusú problémára világít rá az *Egy fantasztikus nő* (Sebastián Lelio, 2017), melynek címszereplője több szempontból is válságba kerül, miután 20 évvel idősebb szerelme egy átmulatott éjszaka után meghal. A férfi családjá, a kórház dolgozó és a rendőrség is gyanakvón tekint Marinára, úgy vélik, köze volt a halálesethez. Nem csak megbízhatatlannak, de aberrálnak is tartják: Marina transzszexuális, és még egy elméletileg toleráns társadalomban is (márpedig a spanyoloknál nehéz elfogadóbb nemzetet találni) a másságnak szembe kell néznie az előítéletekkel. Több irányból is veszélyeztetik tehát a főszereplő identitását, akinek be kell bizonyítania önmaga és a külvilág felé is, hogy mind nőként, mind szerető partnerként helyt tud állni, valamint hogy jogában áll megválasztania, hogyan akarja élni az életét. Tehát azt, hogy ő valóban egy fantasztikus nő.

Katalónia legfőbb nevezetessége természetesen Barcelona, sokak szerint Európa egyik legvarázslatosabb városa, de Spanyolorzágnak mindenképpen kiemelkedő ékszere. Egy ízig- végig katalán történettel találkozunk az itthon is bemutatott *Hóesés Barcelonában* (Dani de la Orden, 2015) című vígjátékban, amely a hasonló munkáknak megfelelően sok szálon fut, és sok szereplőt mozgat, a középpontban pedig természetesen az emberi kapcsolatok állnak, azon belül is elsősorban a szerelem. A spanyol filmkritikusok szerint akár a brit *Igazából szerelem* katalán folytatásának is tekinthetnénk. Ami megkülönbözteti a filmet társaitól a hispán karaktereken túl, az a helyszín: Barcelona is főszereplővé válik, a lüktető, zsongó, multikulturális város összetéveszthetetlen atmoszférát nyújt, központi karakterré válik a szerteágazó történetszálak forgatagában. Szintén ez a város adja meg az alaphangulatát egy felütésében drámaiabbnak tekinthető filmnek, amely, távolodva a belvárosi helyszínektől, Barcelona külváro-

sába és az ott élők sorsába kalauzol. A *Manolita, szerelmem* (Mireia Ros, 2015) a mindennapi betevőjükért harcoló taxisok világába vezet el az egyik sofőr feleségének történetén keresztül, akit a férje folyamatosan megaláz és bántalmaz. Amikor Sofia ráeszmél, hogy a hitvese még szeretőt is tart, úgy dönt, radikális változást hajt végre az életében. Filmjében. Habár az alaptörténet fajsúlyos drámára is lehetőséget adna, Ros inkább a vígjáték irányába szövi az események fonalát. Manolita új életet kezd, amelyben kizárólag tőle függ a sorsa, másoknak csak korlátozott beleszólást enged.

A Magyarországon is ismert Isabel Coixet (*Az élet nélkülüm, A szavak titkos élete*) a katalán rendezőnek egyik úttörője volt, ma is megbízhatóan készíti filmjeit, megosztva idejét a spanyolországi és a külföldi forgatások között. Azonban mára már nem ő az egyetlen katalán hölgy, akit számon tart a szakma. Az elmúlt évek a katalán filmgyártásban a női rendezők megerősödését és a független produkciók elszaporodását hozták (ami ellentétes tendenciát mutat a „központi”, tehát madridi állapotokkal). Ennek legfőbb okai, hogy a Katalán Filmintézet a korábbián nagyobb mértékben támogatja a független filmkészítőket, valamint a legfrissebb statisztikák szerint a számos katalán filmiskola tanulóinak között a nők közel 65%-os arányt tesznek ki. A 2017-es premerek közül több is ehhez a tendenciához kapcsolódik. Az 1993 nyara (Carla Simón Pipo) főszereplője egy kislány, aki szülei halála után vidékre kerül a rokonokhoz. A más filmekből ismert témát (a gyász feldolgozásának lehetőségei, új barátságok kialakulása) a rendezőnő a kislány lelkiállapotának szemszögéből közelíti, nagy hangsúlyt fektetve a spontaneitásra: a főbb szereplőknek (két gyermek és két felnőtt) szituációs gyakorlatokat kellett végezniük, hogy közösséggé formálódjanak, majd a felvételek során a kislányoktól azt kérte, hogy a forgatókönyv ismerete nélkül próbáljanak meg improvizálni. A rendezőnő nem utasításokat és iránymutatásokat adott, hanem helyzeteket vázolt fel, az ezekre adott reakciókból állt össze a film. Generációs röntgenképet ad a szintén 2017-es, katalán-német keveréccímmel rendelkező *Júlia Ist*, amelyben a rendező-főszereplő Elena Martín az Erasmus-nemzedék tagjaként

merül el az európai kultúrában. Mivel évek óta a spanyol egyetemisták vesznek részt legaktívabban a méltán népszerű ösztöndíj-programban, a hispán közönség számára ismerős helyzetet vázol a Berlinbe kerülő Júlia története, aki életében először kerül messze Barcelonától. A témát könnyedebb stílusban tárgyal munkákkal (mint a nálunk is ismert, egyébként éppen Barcelonában játszódó, 2002-es *Lakótársat keresünk*) szemben Martín filmje bemutatja azt a meghasonlott állapotot is, amikor egy fiatal hirtelen idegen közegbe kerül, mindenhol ismeretlennek veszik körül, és nem feltétlenül tud azonosulni az őt érő kulturális hatások minden elemével. Új életet, talán új identitást is fel kell építenie ahhoz, hogy boldogulni tudjon, megalkossa az új, független Juliát. Martín filmje általános érvényű gondolatokat és érzéseket fogalmaz meg, amelyeket valószínűleg már mindenki átélt, aki huzamosabb ideig külföldön folytatta a tanulmányait. Az összkép az esetek döntő többségében pozitív, a fiatalok

„A történelem ismétli önmagát”

(Josep María Forn: A katalán álom)

nyelvi és kulturális szempontból gazdagabban térnek haza (ha egyáltalán hazatérnek), a baráti és kapcsolati hálózatuk pedig sokrétűvé válik. A nemzeti identitásuk mellé végérvényesen kialakíthatják magukban a valódi európai identitást is.

Anyagi és megvalósíthatósági szempontból természetesen nem a nagyjátékfilmek, hanem a rövid- és dokumentumfilmek gyártásában tud leginkább kibontakozni a tisztán katalán filmgyártás, ahol több esély van arra, hogy a gyártó vállalat, a nyelv és a stáb szempontjából tekintve is tisztán katalán produkciókkal találkozunk. Ezek többsége is, a játékfilmek vonalához hasonlóan, igyekszik egy aktuális problémára vagy élethelyzetre reflektálni. Középpontban általában a társadalom, a politika és a gazdasági helyzet áldozatai állnak: a bármely generációhoz tartozó kisember, valamint a fiatal nemzedék, amely a hatalmas munkanélküliségnek és a cél nélküli létezésnek köszönhetően napról napra próbálja átvészelné az életét. Az elke-

seredés azonban csak átmeneti, a spanyol és a katalán társadalom minden pofon után felkel a padlóról.

A filmtörténet kutatásában is élen jár az autonóm közösség: a barcelonai Film és Történelem Kutatóközpont Spanyolország és Katalónia mellett az egész világ filmtörténetéhez kapcsolódó kiemelkedő kutatásokat végez, könyveket és folyóiratot publikál, és egyedülálló nemzetközi konferenciákat szervez – e sorok írója számos projektben szorosan együttműködik a központ kutatóival, így személyes tapasztalat alapján állítható, hogy nálunk bensőségesebb viszonyt kevesen ápolnak a filmkultúrával Európában. Ez utóbbi megállapítás túlnyúlik a szakmai körökön: a spanyol társadalom is a film szerelmese (*sociedad cinéfila*, ahogyan önmagukról mondják), Katalóniában pedig mindez hatványozódik azáltal, hogy a spanyol, az európai és a más kontinensek filmművészei mellett kitüntetett figyelmet fordítanak a saját, autonóm filmgyártásukra is. Mindez harmonikusan megfér egymás mellett, csak akarni kell. •